

JEROEN DERA

In de mime van steeds minder plaats. Over *de Slalom soft* van Paul Bogaert

Paul Bogaert, *de Slalom soft*. Meulenhoff | Manteau, Amsterdam/Antwerpen, 2009.

TOEN PAUL BOGAERT MET ZIJN bundel *AUB* (2006) genomineerd werd voor de Vlaamse Cultuurprijzen 2007, typeerde de jury de dichter als iemand die zijn lezers de eigen boutades in het gezicht duwt. In spitsvondigheid is Bogaert kennelijk moeilijk te overtreffen. Wie zijn oeuvre bekijkt, constateert inderdaad de ongelooflijke creativiteit van zijn hand. Die blijkt al uit de wijze waarop hij met zijn poëzie in de openbaarheid treedt. Als Paul Bogaert voordraagt, doet hij dat niet in de traditionele zin van het voorgelezen woord. Je beluistert de woorden van de dichter daarentegen met een hand-out in de hand of je ziet zijn lyriek geprojecteerd in de vorm van een PowerPointpresentatie. Een dergelijke intermedialiteit streeft hij niet alleen na in zijn optredens, maar ook in de sectie ‘Websitegedichten’ op www.paulbogaert.be. Daar vind je verschillende voorbeelden van verfilmde gedichten, waarin tekst en beeld elkaar op intrigerende wijze aanvullen.

Het gemak waarmee Bogaert schijnbare grenzen laat vervagen, demonstreerde hij ook in zijn essay *Verwondingen*, dat gepubliceerd werd ter gelegenheid van Gedichtendag 2008. Die tekst vertrekt vanuit een analyse van Dirk van Bastelaeres ‘Het Batmangevoel’, ‘iets essayachtigs van acht pagina’s’ dat de jonge Bogaert eind jaren 1980 geheel van zijn stuk bracht. Hoe het kwam dat de destijds nog studerende dichter zo door ‘Het Batmangevoel’ uit het veld geslagen werd, vormt de inzet van zijn beschouwing over Van Bastelaeres tekst. Bogaert constateert dat enkele vormbeginselen van het door hem bewonderde essay de sublieme leeservaring tot stand brachten: ‘contrast, identificatie, ambivalentie, toeval (lot, schikgodinnen), verbeelding en taal, macht en onmacht, spanning’. Die kernbegrippen zet de dichter vervolgens in bij een duiding van een meer recente ervaring die hem overdonderde. Het betreft ditmaal geen literaire tekst, maar het winnende nummer van het Eurovisie Songfestival 2007: ‘Molitva’ van de Servische Marija Šerifović. Zonder

454 enige moeite maakt Bogaert aannemelijk dat de beginselen die zijn fascinatie voor ‘Het Batmangevoel’ konden verklaren, ook opgaan voor de Eurovisieact van Servië. De grens tussen hoge en lage cultuur wuift de dichter daarmee schamper weg.

Kritiekloos ten opzichte van het Songfestival is Bogaert in *Verwondingen* echter niet. Een van de redenen waarom juist ‘Molitva’ hem fascineerde, is dat het optreden zich onttrok aan de regels die tegenwoordig kennelijk voor dit festival gelden: ‘Wie het festival van 2007 heeft uitgezeten, weet dat de trends van 2007 waren: méér beweging, kortere rokken, exuberantere outfits en meer ontblote lichaamsdelen dan ooit.’ En even later: ‘De andere trend van 2007 was niet alleen opgefokt volk op het podium, maar véél opgefokt volk op het podium, aangevuld met acrobatieën, vuurwerk, glitter en een slaapverwekkende stroom spektakelachtige verrassingen.’ Bogaerts minachting spat van deze zinnen af: evaluatieve bewoordingen als ‘uitgezeten’, ‘slaapverwekkende’ en ‘spektakelachtige’ spreken wat dat betreft boekdelen. In *Verwondingen* krijg je dan ook niet alleen te maken met een Paul Bogaert die grenzen laat vervagen en tentoonspreidt hoe spitsvondig hij kan analyseren, maar ook met een genadeloze criticaster die de cultuur van de massa fileert.

Het slagersmes in de samenleving

Die drang tot fileren laat Bogaert ook zien in zijn laatste bundel, *de Slalom soft*. Door de term ‘bundel’ te gebruiken begeef ik me meteen op glad ijs, want Bogaert — die zelf uitdrukkelijk betrokken is bij de omslagen van zijn werk — spreekt in het geval van *de Slalom soft* van een ‘lang, nauwsluitend gedicht dat gemakkelijk breekt in aparte gedichten, die zich dan weer kunnen groeperen tot een vervaarlijk krakend geheel’. Op de voorkant van de uitgave wordt dit werk dan ook expliciet als ‘gedicht’ aangekondigd, wat in beginsel een hechtere semantische samenhang suggereert dan de benaming ‘bundel’. Aan de cohesie van het geheel schijnt Bogaert met andere woorden grote waarde te hechten.

Inderdaad is *de Slalom soft* een bijzonder samenhangende verzameling gedichten, of — zo je wilt — een sterk samenhangend gedicht. Het geheel is opgebouwd uit 29 delen, met een nummering die loopt van 0 tot 28. Die delen zijn op hun beurt onderverdeeld in vijf bundelafdelingen. De relevante thema’s komen al meteen in de openingsstrofe van ‘gedicht’ 0 bovendrijven:

Iets duns
uit de luidsprekers is genoeg
om mij in een gewoonte te krijgen.
Nog één keer,

denk ik dan, vanuit
 een slapte, word ik over
 een bobbel (wat was dat) naar boven
 getrokken, elke tandradschakel een papegaaientong, en dan
 glijd ik de Reflex in, snél, jong,
 overgeleverd, dat is het woord,
 maar het is echt waar
 de allerlaatste keer dat ik mij laat uitlokken
 door wat dan ook.
 Verrast zul je zijn als ik het moment aangrijp,
 als ik er uitgewist uitkom.

We maken hier kennis met een ik-figuur die letterlijk geleefd wordt en geen grip heeft op de wereld waarin hij door middel van metaforische luidsprekers in een keurslijf gedwongen wordt. In Bogaerts taal overheersen werkwoorden die passief zijn of een passieve connotatie hebben: de ik-figuur *wordt* naar boven getrokken, hij *glijdt* de Reflex in (en heeft dus geen houvast), is *overgeleverd* en *laat* zich uitlokken. Ook allerlei substantieven wijzen op de beperkingen van het leven dat dit lyrische ik leidt: de tandradschakel die een eindeloze herhaling van bewegingen suggereert, de papegaaientong die een beperkt arsenaal aan woorden uitentreuren herhaalt, de Reflex die het ongecontroleerde handelen van de ik-figuur zelf onderstreept. Wie de strofe nader bekijkt, ontdekt dat hier het ontwaken van de (werkende) mens geschetst wordt. De luidsprekers zijn die van een wekker, die de ik-figuur tot zijn mechanische ochtendritueel drijft. Hij neemt zich daarbij herhaaldelijk voor dat het de laatste keer is dat hij zich zijn bed uit laat leiden: een eerste indicatie dat het in *de Slalom soft* om een verzet tegen de dwingende maatschappij draait, waarin het individu door externe krachten overmand wordt.

In de optiek van Bogaert staat de moderne samenleving garant voor verstikking. Zijn stelling: ‘In de beknelling / toont zich de meester / maar dit gaat te ver.’ In deze poëzie is de mens zo nauw ommuurd door werken tijdsdruk, dat hij zijn airbag tot de orde roept: ‘Nee! Af! Stoute airbag! Niet hier! / Niet hier in de mime van steeds minder plaats!’ De verstikking is zelfs zo groot dat Bogaert op talig niveau een gelijkstelling tussen ademen en drugsgebruik aanbrengt. Al vroeg spreekt hij van ‘een shot lucht’, waarmee hij suggereert dat ademen in onze haastige cultuur een genotmiddel is geworden. Even later lezen we dat de man die eerder nog in woede uitviel tegen zijn airbag, zijn lippen op elkaar perst en ‘snuift van de lucht’. Van even rustig in- en uitademen is volgens *de Slalom soft* allang geen sprake meer, tenzij je de beul bent die de tandwielen bedient: ‘Alleen wie gemachtigd is tot ingebruikstelling of uitschakeling, kent het genot van de kalmte.’

Voor de gewone werkmens is er echter geen ontkomen aan de regulering van zijn leven. Bijtend is Bogaert wanneer hij schrijft: ‘naast de ingang staat een pijl naar de ingang’. Zelf kritisch nadenken kan de eenentwintigste-eeuwse burger kennelijk niet meer: eerder laat hij zich leiden door de tekens en formulieren die hij aangereikt krijgt. Neem de collega van de ik-figuur, ‘die met pipetten en potten, deksels en mini-etiketten secuur de procedures eert’. De bureaucratie heeft het bedrijfsleven in de optiek van Bogaert in een scheikundig laboratorium getransformeerd, waarin de geringste afwijking van de regels tot vervaarlijke resultaten kan leiden. De individuele vrijheid komt daarbij in het gedrang, wat zich ook uit in het afsterven van onderlinge contacten. In *de Slalom soft* is de mens op zichzelf teruggeworpen en zijn leven buiten werktijd speelt zich vooral af op het internet:

Je profiteert ondertussen door veel te bestellen.
 Je kunt jezelf onmogelijk als dood aanvinken.
 Er is een persoonlijk invulveld voor twijfels.

Rooskleurig is zo’n leven — dat via de keuze van een jij-perspectief griezelig sterk op de lezer wordt geprojecteerd — allerm minst. Ook de ik-figuur blijft het eenzame consumentenbestaan niet bespaard. In het zwembad zijn het geen mensen die hij begroet, maar afvoerroosters en massagestralen:

- Dag kabouterdouche, ook vandaag weer eenvoudig obscene.
- Dag valse waterval, eentonig ding.
- Hallo dubbele massagestraal, ik zie je straks.
- Dag Golfslag de Golfslag die nu natuurlijk nog slaapt, moe van al dat onverdroten, onverschillig slaan en zalven.
- Dag onderwaterinjectie, wat ben je weer krachtig.
- Dag klepperend klepje in de vervloekte hoek.
- Dag waterslang met de onwillige kinkel.
- Dag zwetende kraan.

De ironie druipt ervan af in deze verwijzing naar Paul van Ostaijens ‘Marc groet ’s morgens de dingen’. Hier zijn het geen onschuldige ventjes met een fiets of broodjes op tafel die bezongen worden: in plaats daarvan staat de sleur van het dagelijkse bestaan van de ik-figuur centraal. Tegelijkertijd draagt de gekozen intertekst er zorg voor dat Bogaerts thematiek wordt gerelativeerd: het kinderlijk naïeve karakter van Van Ostaijens muzikale vers verlicht de problemen van de werkende mens en trekt ze in de sfeer van het belachelijke.

Toch is het niet louter ironiseren wat Bogaert in *de Slalom soft* doet. De dichter lijkt in dit ‘bundelgedicht’ niet alleen een zorgwekkende diagnose over onze werkcultuur te stellen, maar onderwerpt ook zichzelf aan een kritisch onderzoek. Want wat vermag hij nog als dichter in een

457 wereld waarin de mens zo geleefd wordt dat hij rust en kalmte als drugs ervaart?

Dichter naast het zwembad

Het is lang niet vanzelfsprekend dat een dichter zich met zijn poëzie uitdrukkelijk verhoudt tot de wereld waarin hij leeft. Wat dat betreft is het adagium van de hermetische poëzie, die (ogenschijnlijk) alleen maar naar zichzelf verwijst, nog altijd invloedrijk. De laatste jaren raken poëzie en werkelijkheid echter steeds meer op elkaar betrokken. Dat wordt ook opgepikt in de universitaire neerlandistiek, waarin Odile Heynders en Thomas Vaessens zich sterk maken voor onderzoek waarin de band tussen literatuur en maatschappij een centrale plaats inneemt. Aan *de Slalom soft* kunnen zij hun hart ophalen: niet alleen stelt Bogaert fundamentele problemen in onze maatschappij aan de orde, hij reflecteert ook op zijn eigen rol als dichter in deze problematiek.

In gedicht 12 vraagt het lyrische ik zich af:

Hoe haal je een shock uit een lichaam?
Hoe blijf je rustig boven
een druppel die uitloopt en zich strekt tot een ramp?
Hoe isoleer je paniek?

Als niemand je ziet?
Als niemand je hoort?

Het beeld van de buitenstaander die toekijkt vanaf de zijlijn wordt hier heel letterlijk genomen. Bogaerts verteller kan dan wel vaststellen dat het spaak loopt in de verstikkende realiteit, hij is niet in staat iets uit te richten. Het is bijzonder verleidelijk zijn vragen ‘Als niemand je ziet? / Als niemand je hoort?’ te koppelen aan de marginale functie die de poëzie in onze maatschappij bekleedt. Een dichter als Bogaert is letterlijk een figuur aan de zijlijn, die in *de Slalom soft* verder wordt verbeeld als een badmeester in een overvol zwembad.

In dit zwembad geldt de ‘Slalom soft’ als de vervaarlijke waterglijbaan die de sleurende stroom van onze (bedrijfs)cultuur verbeeldt. De ik-figuur staat er aan de kant en vraagt zich af wat hij aan moet met het volk dat hij in het chloorwater rond ziet spartelen. ‘Wat moet ik dan zeggen? / Tegen / hen die onbereikbaar zijn?’ luidt zijn onzekere vraag. Aan de bejaarden weet hij niet wat te zeggen, behalve dat ze spoedig volledig immobiel zullen zijn. De dertigers en veertigers kan hij niet bereiken, want de mannen hebben geen tijd voor ontspanning en de vrouwen alleen oog voor de strakheid van hun lichaam in bikini. En de kinderen, de generatie van de toekomst, springen onder de lijdzame blik van de badmeester vanaf de hoge duikplank het verstikkende water in, ‘terwijl / hun schimmen een voor een / in het bassin worden / gesmoord’.

Terwijl hij toekijkt hoe de situatie in het zwembad escaleert, herinnert de ik-figuur zich zijn eerste cursus mond-op-mondbeademing. De pop, ‘de eerste vreemde / lichaamsvorm die ik met mijn armen en benen omhelsde’, spreekt de badmeester toe:

‘Er bestaan mensen die juist door tegenslag presteren.
Die uit vernedering inspiratie halen.
Die uit gevaar kansen slaan.
Die van woede iets moois maken.
Doe maar
je kleren weer aan.’

Dat de ik-figuur zich juist deze (ingebeelde) woorden herinnert wanneer hij faalt aan de zijlijn, is veelzeggend. Het citaat van de pop is gebouwd op omkeringen: prestaties die voortkomen uit tegenslag, gevaar dat kansen genereert, een man in zwembroek die zich mag aankleden. Ook zien we enkele woorden die naar een romantische kunstopvatting verwijzen: ‘inspiratie’, ‘iets moois maken’. Die referenties maken het verleidelijk om de passage poëticaal te lezen. De aansporing van de pop zou dan inhouden dat de ik-figuur, opgevat als een dichter, zijn twijfels aan de zijlijn opzijzet, zijn zwembroek ruilt voor normale kledij en zijn stem laat horen. Juist de culturele problematiek die de badmeester in het zwembad weerspiegeld ziet, kan een dichter inspireren tot poëzie waarin hij zijn woede over ‘pijlen naast de ingang’ omtovert tot iets moois. Die poëzie kan gelden als de prestatie waarin de badmeester zijn tegenslag langs de zijlijn heeft omgezet. Zo verheft Bogaert in *de Slalom soft* niet alleen zijn stem, maar vormt dit bundelgedicht ook een pleidooi om die stem te verheffen.

Tegen de rampetampende bacteriële rimram

Als Bogaert zijn programma langs de omweg van het zwembad eenmaal heeft uitgewerkt, wordt *de Slalom soft* pas echt kritisch. Dat uit zich bijvoorbeeld in ‘Spoor van vernieling’, deel 19 van de bundel en een van de weinige gedichten die hun titel niet ontlennen aan de openingsregel. De ik-figuur geeft in dit gedicht — ondanks het feit dat hij ‘een zekere afkeer’ bemerkt — commentaar op het verslag van een vergadering. Geheel in overeenstemming met de wens om zijn stem te verheffen schrijft Bogaert: ‘Belachelijk zijn de alinea’s over de angst te worden gezien.’ Meer begrip heeft hij voor een andere passage:

Beter is het stuk waarin staat
dat de dagelijks aanbevolen hoeveelheid schaduw te groot was
en het zuurstofniveau veel te laag.
En waar tussen de regels de (vergeefse) injecties worden bekend.

459 Op basis van wat hij eerder las, zal de lezer weinig verbaasd zijn over het feit dat juist deze passage de ik-figuur treft: de verstikking van onze werkcultuur vormt immers een grondmotief van *de Slalom soft*. De drang om uit de schaduw te stappen troffen we daarnaast aan in de zwembad-scène en de injecties roepen Bogaerts omschrijving van lucht als drugs in herinnering. Terwijl deze zaken goed aansluiten bij het poëtische en thematische programma van de dichter, kunnen andere elementen uit het verslag hem weer niet bekoren:

De glorieuze, lieve natuur
wordt breedvoerig, omslachtig met veel tralala
en tierelantijnen bezongen, een ellenlange, tenenkrommende
bijlage over de hele plantaardige rampetampende bacteriële rimram,
maar over onze behoeften geen woord. Faut le faire.

Wederom onthult zich een poëtisch aspect in Bogaerts poëzie: met deze bijtende en zeer expliciete kritiek op natuurbeschrijvingen hakt de dichter genadeloos in op een van de topoi van de klassieke romantische poëzie. Die moet het veld ruimen voor gedichten waarin de behoeften van de mens centraal staan, met andere woorden voor gedichten die zich engageren met een menselijke problematiek. ‘Niets over het geëmmer over de verschillen in de wereld’, stelt Bogaert tegelijkertijd ironisch en ontuchtend vast, niets ‘van de luidsprekers, / de decors die de put camouflerden, / de mechanische golven / van positieve feedback, / de absurde controle van de controle / of de onstabiele, carnavaleske chemie van de lucht’. Dat zijn juist zaken waarom het wél zou moeten gaan, en waarover het ook gaat in *de Slalom soft*. De luidsprekers zagen we al in de openingsregels, de controle op de controle sluit aan bij Bogaerts kritiek op de bureaucratie en zelfs op de toestand van de lucht wordt in deze bundel gereflecteerd. In ‘Live streaming’ stelt de dichter:

Wat volgt, is wat je vreesde:
de exclusieve toekomst, de aparte space
waar klimaten in alle vrijheid met elkaar kunnen vrijen,
is een planeet in een fles.

Met deze passage over het broeikas-effect, waar overigens weinig hoop uit spreekt, heeft Bogaert de vinger aan de pols van zijn tijd. Wat hem betreft mag de ‘exclusieve toekomst’ best eens ter discussie worden gesteld in een gedicht. Met zo’n engagement druist Bogaert niet alleen in tegen de poëzie van de universele schoonheid van de natuur, maar ook tegen de claims van het postmodernisme in zijn stereotiepe verschijningsvorm. Soms horen we Lyotard weerklinken in Bogaerts taal, bijvoorbeeld in deze passage uit ‘Ik hou van’:

Los daarvan (daar is die lul weer, ontsla hem)
 hoor ik een sirene,
 streelt nu het zwaailicht de gevels wellicht
 zoals toen, weet je dat nog, Het Grote Gelijk
 moest worden ontruimd.

Met ‘Het Grote Gelijk’ lijkt Bogaert te verwijzen naar Lyotards beroemde leus dat de grote verhalen over waarheid en vooruitgang niet bestaan. De dichter heeft moeite zich met die idee te verzoenen: niet voor niets kiest hij voor de werkwoordengroep ‘moest worden ontruimd’ en doet hij een beroep op het saamhorigheidsgevoel van de lezer door hem expliciet aan te spreken. Voor Bogaert is het te simpel om te blijven hangen in relativisme: in dat geval blijf je als dichter aan de zijlijn staan. Over Later — inderdaad met hoofdletter — mag best worden gesproken, al is het maar omdat de toekomst net zo onzeker is als de dag van vandaag:

Is Later,
 waarvoor wij het deden en waarvoor wij het doen,
 is Later dan een vals idee?
 Welnee.
 Niet valser dan de place to be.
 Niet valser dan het walhalla van de middellange termijn.

Laten we dus vooral een blik op onze maatschappij werpen, lijkt Bogaert te willen zeggen, zowel in het hier en nu als in de toekomst. De dichter kan daarbij geen algemene waarheid of moraal prediken, maar is wel in staat onze maatschappij messcherp te ontleden en met zijn observaties een zetje in de goede richting te geven.

In *Knack* noemde Bart van der Straeten Bogaert al de ‘voorman’ van de postpostmoderne generatie Vlaamse poëten. Hij doelt met die term op een groep dichters die in hun poëzie laten zien hoezeer de mens een speelbal is van consumentisme, timemanagement en marketing. Zo bezien doet Bogaert die naam in *de Slalom soft* eer aan. Ik denk echter dat ook zijn poëtische geloof in de rol van de dichter als maatschappij-criticus Van der Straetens typering van Bogaert als postpostmodernist legitimeert. Paul Bogaert is een dichter die, ondanks het feit dat hij de ironie niet schuwt, een stapje verder gaat dan het vrijblijvend aanschouwen van het gekrioel in het zwembad. In *de Slalom soft* ziet hij niet als een wanhopige badmeester toe hoe de maatschappij ontspoot, maar stelt hij die maatschappij in kritische poëzie ter discussie. In die zin heeft de dichter zich een mooie plek verworven in ‘de mime van steeds minder plaats’.